

A MAGYAR SZELLEM UTJA

A TRIANONI ERDÉLYBEN

AZ ELMULT KÉT ÉVTIZEDRE ma már önkéntelenül is mint történelmi, lezárt korszakra gondolunk vissza. Öröksége azonban minden idegszálunkban továbbbreszket s meghatározza szellemi magatartásunkat, töményített változatában pedig mint súlyos, élő valóság kísért tovább az új határokon túl, a kettészakított Erdély déli felében. Közelmúltunknak ez a sajátos kettőssége határozza meg a visszaidézésnek, számadásnak mikéntjét is: elég közel van még, hogy hatóerejét és tanulságait égetően időszerűeknek érezzük, viszont a történelmi eseményeknek elég mély szakadékja választ már el tőle, hogy ne csak egyének mindennapi küzdelmeit, erényeit és fogyatkozásait szemléljük benne távlattalan zürzavarban, hanem megpróbáljuk kihámozni belőle azt, ami igazán és időtállóan történelmi jelentőségű: az erdélyi magyar nemzetközösség szellemi Odysseiáját. Annál vonzóbb s egyben sürgetőbb ez a feladat, minél több oldalról emlegetik, sőt számadolttatják azt a bizonyos erdélyi szellemet s minél inkább szaporodik az egymást kiegészítő, de néha egymásnak ellentmondó visszatekintések száma.

Nem célunk itt bibliográfiai teljességben felsorolni azokat a könyveket, cikkeket, előadásokat, megnyilatkozásokat, melyek a maguk módján mind ezt a válságos és termékenységében ma még őserdei zürzavarnak látszó két évtizedet idézik, mindössze három igen jellemző, a kisebbségi erdélyi magyar élet három különböző síkját megvilágító könyvvel kapcsolatban* szeretnők a kor szellemtörténeti erővonalait felvázolni, ahogy azok a visszaemlékezés különböző sugártörésű prizmáin keresztül mindinkább szemlélhetővé válnak. Az említett három könyv önként kínálkozott erre a célra, mert kölcsönösen kiegészítik egymást. Mikó és Ligeti a kisebbségi élet két élharcos csapatának, a politikusoknak és az íróknak küzdelmeit adják elő, Tusa a mindennek alapot és értelmet adó társadalmi hátteret domborítja ki. Ha csak e könyvek bírálataira akarnánk szorítkozni, kiemelhetnők Mikó példás tárgyilagosságát, vitába szállhatnánk Ligeti alanyibb hangú, lendületes művének értékeléseivel és ítéleteivel, állást foglalhatnánk azokkal a politikai és művelődési eszményekkel kapcsolatban, melyek Tusa rövidebb lélekzetű és elvi síkon mozgó, gondolatindító írásának lényegét teszik, de fontosabbnak látjuk ezúttal megkísérelni egységes képbe foglalását annak a gondolat- és eseményszövevénynek, melyet írónk különbözőképpen értelmeznek.

A három könyv elolvasása után tisztán áll előttünk a választási kényszer: vagy emberek, vagy eszmék történetét kell megírni,

* *Mikó Imre*: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Budapest, »Studium«, 1941. 326 ll. – *Ligeti Ernő*: Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorsban, Kvár, Fraternitas, év nélkül. 216 l. – *Tusa Gábor dr.*: Harcunk Erdélyben magyarságunkért. Húsz év jellemrajza. Kvár, Minerva, 1942, 96 l.

a kettőt együtt *ma még* aligha lehet. Nincs talán egyetlen szereplője az elmúlt húsz évnek, akinek életművében és eszmevilágában ne fonódnának össze szinte szétválaszthatatlanul azok a különböző eredetű és célú világszemléleti irányok, melyeknek együtthatása első pillantásra olyan tarka és zürzavaros benyomást ad a korról. Kétségtelen, hogy azt a két oldalt, mely már az első években felsorakozott egymás ellen, hogy az erdélyi magyar szellem nagy belső háborúját megvívja, megkísérelhetjük a háborúelőtti Magyarország politikai életének jobb- és baloldalával azonosítani, de ha közelebről megvizsgáljuk az egyes személyek szellemi vegyképét, igen sokról nem tudjuk eldönteni, vajjon az úgynevezett jobb- vagy baloldalhoz tartozott-e s kérdéssé válik az is, hogy vajjon mindenki azon az oldalon állott-e, ahova meggyőződése valóban hajtotta? Az élet és a szellem gyakran galádul megrétfájlják egymást s ezt tudomásul kell vennünk, mikor az erdélyi magyarság szellemi pályáját elemezzük. Ma még túlsokat tudunk a szereplőkről ahhoz, hogy a lényegest kétségkívül tudhassuk róluk, ezért tehát jobb lemondani a nevekről s megmaradni a meztelen eszmék küzdelmének és alakulásának vázolásánál, amire buzdító példát nyújt Tusa írása is.

Ha tehát egyesek ingadozásaitól és a jobb- és baloldal eszme-kincsét minőségben és mennyiségben meghaladó szellemi gazdagságától eltekintünk, meg kell maradnunk amellett, hogy »kezdetben vala« Erdélyben két polarizáló hatású szellemi magatartás: a mileniumi Magyarország életét zökkenő nélkül folytatni akaró »quieta non movere« álláspont s egy másik, amelyik közvetlenül 1918 októberéhez akarta kapcsolni az erdélyi fejlődést. Az első a magyar politikai és társadalmi hagyományok ezeréves tekintélyére, a másik a népszövetségi Európa közhangulatára, a világdemokrácia és a humanizmus ígésző jelszavaira épített. Az első években meglehetősen hangos küzdelem tombolt a két tábor között, főleg azért, mert az egyik magatartásból természetesen a politikai passzizmus, a másiktól pedig az aktivizmus következett. Az erdélyi magyar politikai élet kialakulása során a jobboldal kétségbevonhatatlan fölénybe került s ezáltal megmenekült az erdélyi magyarság attól, hogy egy esetleges aktív bekapcsolódás következtében sorsát a román »politicianizmus« háborgó tengerére dobja. Magyar-román viszonylatban politikai és társadalmi síkon mindvégig a merev elzárkózás és a kétségbeesett védekezés maradt a magyar magatartás, mely következetességben és elszántságban semmivel sem maradt mögötte a Bach-korszakbeli passzív rezisztenciának. Visszatekintve, ma is csodálkoznunk kell azon, hogy milyen szinte légmentes elszigeteltségben élt egymás mellett két évtizeden keresztül magyarság és románság, mert azok a szórványos és kényszeredett »közeledésik« kísérletek, melyek magyar oldalon gyakran sok jóhiszemű optimizmussal és használni akarással, a túlsó oldalon azonban mindig pillanatnyi propagandisztikus hasznú gesztusok mohó kikényszerítésével jártak, csak alkalmi kirándulások voltak, a kezdeményező egyéni felelősségére és a magyar közösség előlegezett rosszalásától kísérve. Politikai síkon egyenesen nemzetárulás vádját hozta magával az ilyen kísérletezés; aránylag kevesebb veszéllyel s ezért több

látszateredménnyel folyt az irodalmi életben, de – mondhatni – éppen olyan csekély sikerrel, ami a lelki közeledést illeti.

Az erdélyi magyarság politikai harcát tehát a jobboldal vezette s ennek megfelelően önvédelmi harc volt, melynek főcélját az ősi intézmények lehető megtartása képezte. Hálátlan, mert negatív szerepre kárhóztatta magát ezzel az erdélyi magyar politikai vezetés, hiszen kitűzött feladatát az ellenséges légkörben csak részben tudta végrehajtani, de tévedés lenne ezt a harcot, melynek állomásait történetírói tárgyilagossággal kíséri végig Mikó, egyszerűen a falrahányt borsó esetével azonosítani. A kisebbségi élet méltó folytatásához elsősorban kemény gerinc kell, makacs hajthatatlanság s ezt jelentette húsz éven keresztül az erdélyi magyar politika, mely tulajdonképpen még olyankor is a passzivitás álláspontján állott, mikor román pártokkal választási megegyezéseket kötött. Nem kötelezte magát semmire s nem szállított a román propagandának értékesíthető hűségnyilatkozatokat. Nem sodorta a magyarságot irredenta túlzásokkal tragikus kalandokba sem; egy fékeit vesztett fejtelni politikai élet közepette azt az építő önuralmat és józanságot képviselte, melyet az ezeréves magyar államrendezési elvnek legértékesebb örökségeként hozott magával a magyarság a kisebbségi életbe. Értethető tehát, ha ezt a nagy erkölcsi vívmányt, a kifelé néző arcvonaltörhetetlenségét nagy erőfeszítéssel fenntartó politika minden olyan törekvést, mely a nemzettesten belül hevesebb és nagyobbarányú társadalmi rétegeltolódást idézett volna elő, fölösleges és a szilárdságot veszélyeztető erőpróbának tartott. Vállalta tehát a baloldallal szemben a társadalmi reakció vádját, csakhogy a nemzetellenesség bűnébe ne essék. A baloldal a társadalom széles rétegeinek az erdélyi magyar közéletben való tevőleges szerephezjuttatásáért, a társadalmi erő meg szervezéséért s a magyarságnak Románia politikai, gazdasági és szellemi életébe való aktív bekapcsolásáért küzdött; ennek fejében elszántan vállalta volna a látszólagos alkalmazkodás ódiúját is. Nem vállalta azonban a magyar társadalom, talán azért sem, mert a baloldal vezető köreiben tevékenykedő »októberi emberek« iránt élénk bizalmatlanságot érzett, melyet a trianoni Magyarországgal rövidesen újra felvett szellemi kapcsolatok erőteljesen tápláltak.

Végzetes dilemma volt ez, mely elé az erdélyi magyarságot főként személyi kérdések állították: valami sajátos látási zavar folytán közmeggyőződésé fajult az a vélemény, hogy az erdélyi magyar társadalom belső megszervezése, a tömegeknek a magyar közéletbe való bevonása veszélyezteti a románokkal szemben fennálló arcvonaltörhetetlenségét. Nem sajátos erdélyi bűn ez, voltak évek Csonka-magyarországon is, mikor a »szociális« és a »nemzeti« eszmék egymást kizárni látszottak. A baloldaliak, októbristák és nem októbristák egyaránt, a politikából kiszorulván, az irodalom fellegvárába vonultak vissza. Ahogy a politika elhallgattatta a magukat végleg hozzákötőknek radikálisabb hangjait, úgy az irodalomban a humanista demokrácia kísérelt meg hegemoniát szerezni és jelszavai a transzilvánizmusnak, az erdélyi magyar írók hitvallásának sajátos politikai mellékízt adtak.

Ma már nem kétséges, hogy ezt az eszményt nem szabad a politikai és világnézeti programok mértékével mérni. Míg az erdélyi magyar jobboldal nézetei kialakult, szinte pontokba foglalható rendszert alkottak, addig a transzilvánizmus szinte minden megfogalmazójánál más és más alap gondolatokat mutat, volt idő, mikor egyik fél a konzervativizmussal, a másik a radikálizmussal azonosította. Ebből a szempontból igaza van Ligetinek, mikor azt mondja, hogy a transzilvánizmus egy nép életérzése. Ami mindenkinél közös benne, az elsősorban az erdélyi magyarság és az erdélyi föld örök egymáshozkötöttségének eleven tudata s az az olthatatlan vágy, hogy az élet ezen a földön a mi elképzelésünk szerint rendeztessék be. Aki a nemzeti, faji oldalát hangsúlyozta a kérdésnek, a magyar adottságokat akarta érvényesíteni, aki a keresztény szeretetet akarta irányító elvként alkalmazni, a nyugati keresztény kultúra magyarrá vált eszmevilágát akarta uralomra juttatni, aki humanizmusról és demokráciáról álmodozott, sohasem gondolt arra, hogy a román áldemokrácia fogja Erdély békéjét megvalósítani. Ha volt a múltban az erdélyi népek számára »modus vivendi«, az mindig a magyarság alkotása volt s akik az immanens erdélyi szellemet idézték, tudatosan és öntudatlanul ezt a magyar veretű szellemiséget látták maguk előtt. Ebben állott a transzilvánizmus politikai tragédiája. A románság hazugságnak látta, mert a mindent elöntő regáti közszellemben ilyen gondolatok nem verhettek gyökeret, a magyarság egyrésze bolond, önmagáról való lemondást szimatolt körülötte s ez érthető olyan korszakban, mikor az »erdélyi testvérnép« a magyarság torkát szorongatta. A testi-lelki kifosztatás éveiben egymásért hozandó áldozatokról, az otromba megaláztatás napjaiban fenkölt humanizmusról beszélni valóban különösen hangzott. S a transzilvánizmusnak mégis igaza volt. Nem akkor, amikor aktuális demokrata és humanista jelszavakkal csalogatta a románságot az egy akolba, hanem akkor, mikor szilárdan hitte, hogy az erdélyi géniuszt, a népek együttélését rendező elvet egyedül a magyarság képes inspirálni. Az első trianoni években úgy látszott, hogy Csonkamagyarország nem jelenti azt az anyagi, erkölcsi és szellemi erőt, hogy ezt az »erdélyi«, valójában azonban »nagymagyar«, szentistváni elgondolást méltóképpen képviselje; Erdély ezért megalkotta a maga szentistváni gondolatát a transzilvánizmusban. Egyfogantatású gondolat ez azzal a régi erdélyi öntudattal, hogy az erdélyi magyar a legmagyarabb magyar. Erdély magyarabb akart lenni az anyaországnál és szentistvánibb is, innen azok a hangok, melyek tévesen a »schizma« vádját idézték fel a transzilvánizmus ellen.

Nem érthetjük meg az elmúlt húsz év erdélyi szellemiségét, ha nem számolunk azzal, hogy ez a kor szellemtörténetileg minden vonalon kimeríti a romantika ismérvét. A szűk valóságok és a határtalan ambíciók mardosó végletei közé vetett erdélyi magyar szellem romantikus lendülettel igyekezett ezeket a végleteket önmagában kiegyeztetni: anyagi kicsinységét szellemi nagysággal akarta kárpótolni s a békés együttélés hirdetésével példát akart mutatni a marakodó emberiségnek. Az arányok óriási különbsége miatt ez

nem sikerülhetett, de mégsem maradt ez a nagy vállalkozás komikus vergelődés, mert ha az emberiségnek nem is, de a magyarságnak példát mutatott.

A baloldalnak az irodalomba való bevonulása írástudói szempontból kétségtelenül erőtbbletet jelentett s eszméi, ha azokat a maguk idői megkötöttségében szerencsére nem is vettük át, termékenyítő hatással voltak. De tehertéelt is jelentett, mert a transzilvánizmust megkísérelte idői politikai áramlatokhoz kapcsolni s ezzel azt érte el, hogy az erdélyi magyar társadalom olyan íróit sem akarta szívébe fogadni, akik pedig eszményeikben közelebb álltak hozzá, mint az igazi baloldalhoz, melynek »gyanús« törekvéseiben nem bízott; a magyarországi irodalmi élet viszont, mely akkor teljesen a baloldal eszme körében élt, csálhatatlan ösztönnel vonakodott ezeket az »áldesztuktív« erdélyieket magáéinak vallani, akik így a magyar irodalom klikkharcaiban két szék közt a pad alá estek. Még az a forró fogadtatás, melyben később a csonkaország közönsége az erdélyi irodalmat részesítette s mely nem magyarázható egyedül egy ügyes üzletember gátlásmentes reklámhadjárátával, sem tudta a pesti irodalmárok fanyar hangulatát feloldani.

Ami igazán termékeny és új volt az elmúlt húsz év szellemiségében, az kétségkívül sem a bal, sem a jobb oldal teremtménye, hanem annak a »közép«-nek a bal- és jobboldali merevségek ellen folytatott harcában született meg, amelyiket a kortársak annak idején lelkesen könyveltek hol bal-, hol jobboldalinak. A transzilvánizmus alapvető életérzése, a hazai földdel és a történelmi multtal való összeforrottság s az ezeréves magyar rendezőeszme időszerűségének gyakran csak öntudatlan keresése; a székely irodalomban kibontakozó fajszeretet; a történelmi egyházak új életre ébredése által fellángoló pozitív kereszténység s a mindezekből következő társadalmi elgondolás: az osztálymentes magyarság csak torz előképekben vagy sehogysem éltek a jobb- és baloldali eszmevilágban, ezt az erdélyi magyarság életösztöne izzadta ki magából, mint a fenyő a gyantát. Akik először elgondolták, leírták, megpróbálták megvalósítani, mint egyének, talán több-kevesebb joggal besorolhatók egyik vagy másik táborba, de maga az erdélyi magyar szellemiség, ahogy az az előbb felsorolt néhány eszményben ma előttünk áll, kétségtelenül a közösség alkotása, mint a népdal. Kisajátítani nem lehet s aki támadja, az egész erdélyi magyarságot, húszéves küzdelmének létértelmét támadja meg benne.

Nem érdeme, nem is vétke, hanem egyszerűen természeti funkciója az erdélyi fiatal nemzedéknek, mikor ezt az eszmevilágot, megtisztítva jobb- és baloldali sallangjaitól, a magáévá tette s megpróbálta megvalósítani. A Hitel nemzedékének jelentkezése történelmi pillanat volt, nem egyesek korszakos meglátásai miatt, hanem azért, mert benne kapcsolódott össze az addig nagyrészt önállóan fejlődött erdélyi szellem a csonkahaza megújuló szellemiségével. Évekkel a felszabadulás előtt Erdély már »hazatért«, az ifjúság határon keresztül kezét nyujtott egymásnak. »A Hitel-csoport – írja Ligeti, egyes viszonylatokban helytelenül és nem minden ellenszenv nélkül, de sokban találó meglátással – már nem hitt a demokrácia

csalhatatlanságában, nem hitt az erdélyi szellem immanens voltában sem..., túl volt már Szabó Dezső, Szekfű Gyula elvein is, szemléletének gózába bevitte a faji gondolatot, a kollektivitás új megfogalmazásával kísérletezett, mindezt kitartó tervszerűséggel, mint aki sejti a jövőt és a felszabadult Erdélyt ellenállás nélkül kívánja beilleszteni az új európai együttes csillagképletébe. Valóban, az új nemzedék nem hitt már a demokrácia csábígeiben, melyből nemcsak a román áldemokrácia ábrándította ki, hanem melynek anyagelvűségével szemben élő példaként látta maga előtt apáit, akik »szociális« érvényesülésükért nem voltak hajlandók feláldozni a drágább »nemzetit« s épen ezért nem hathattak rá már a kommunizmus jelszavai sem, melyek pedig a nagy világválság idején súlyos zavarokat okoztak az ifjúság lelki életében. De nem vallotta ez a nemzedék humanistának sem magát, mert az egyházak örök forrásához visszatérő pozitív vallásossága megtanította arra, hogy az embert ne becsülje túl. Az a faji gondolat, melyet szemléletének gózába bevitt, a székely írók lángoló testvérszeretete volt, Adynak a »fajtám sorsa« felett érzett aggodása s nem divatos elméletek majmolása. A kollektivitás új megfogalmazása alatt az osztálytalan magyar társadalmat értette és érti, melynek vezetőit a szolgálat keresztény és családi érzése köti a vezetettekhez s mikor állítólag nem hisz az immanens erdélyi szellemben, hisz rendületlenül az örök magyar szellemben Erdélyben, mely egyedül tudja az otlakó népek életét marandó érvénnyel berendezni. A magyar szellemtörténeti iskola ennek a nemzedéknek szeme elé szinte földöntúli fényben rajzolta oda a középkori magyar birodalmat, s ebben az újratereztésre méltó keretben oldódnak fel a transzilvánizmus elkerülhetetlen belső ellentmondásai is. Az erdélyi fiatalság tudja és vallja Tusával együtt, hogy állam csak egy nép szellemét hordozhatja magában, de azt is, hogy az az állam, mely a magyar nemzet szellemét hordozza, az egyedüli életforma a Kárpátmedence nem-magyar népei számára is.

Akik erre tanították az erdélyi ifjúságot – és hál' Istennek voltak sokan – azoknak nem fog ártani a kortársi visszaemlékezések egyéni értékelési módja, de akiknek eszményei nem illenek bele ebbe a képbe, el fognak mulni, minden személyes értékük ellenére is.

Nem láthatjuk tehát Ligetivel az erdélyi magyar kisebbségi élet utolsó éveiben a hanyatlás korát, ellenkezőleg ezekben az években érlelődtek ki azok a nagy eszmények, melyeket Erdély – amint Tusa felsorolja őket – az új Magyarország építéséhez téglákként hordoz szeretettel és szolgálni akarással. A »nem lehet« és »ahogy lehet« kétségbeesett felkiáltásai nem ellentétei, hanem ikertestvérei egymásnak, ezekben ébredt az erdélyi magyarság arra, hogy neki egyedüli helye a szellemi és fizikai Magyarország határain belül van s ettől kezdve élete készülődés a nagy hazatérésre. A Népkeözösség nagy társadalomszervező munkája, mely a fiatalság osztályellentéteket félretevő »Vásárhelyi Találkozó«-jának szellemében gyökerezik, már ennek a megújult erdélyiségnek első munkavállalása volt, példamutatás az új magyar ház megépítéséhez.

MAKKAI LÁSZLÓ